

HARMANINIZ BEREKETLİ OLSUN ÇİFTÇİLER

PROF. DR. MIRAT PENCİYEV

Vakti gelen buğday boğazlandıktan sonra, Batı Türkmenistan'da denildiği gibi, "garagul" gösterir. Yani boğazlanan buğday, tek tük baş göstermeye başlar. Bu devreye yerli ağızlarda (Sarıklarda) "gınlamak" denilir. Çünkü başağın dışındaki samansı örtü kın (kılıç kını) gibidir.

Bu devreden sonra "yalov" devresi başlar. Bir başka ifade ile, kabuğunu yarıp başak çıkarır. Sonra "süt baş devri" başlar. Başaklar tanelenmiş şeklini alırlar. Bu tanelerin içi henüz süttür. Buna Nohur ağzında, "danesi dolupdur" (dânesi dolmuş) derler. Haziran ayında ise başında sertlik meydana gelir. Başaklanan buğday yavaş yavaş tanelenip sertleşiyor. Buna "sümbül olmak" devri denir. Bu söz Azerî lehçesinde "sünbül", Türkiye Türkçesinde ise "sümbül"dür. Bu söz Arap dilinden geçmiştir.

Garrıgala ilçesinde buğdayın olgunlaşıp sararmaya başlamasına "şagal" deniliyor. Bu devre, buğdayın en hızlı geliştiği devredir. Havanın sıcak ve ılık olması hâlinde buğday için tehlike arz eden bu devrede, karabaş (gızılama) hastalığına yakalanma ihtimali vardır. Saragt ilçesinde buna "sıyamerk" denir. Tecrübeli çiftçilerin anlattıklarına göre, yaz ve kış aylarında suyun iki saat içinde ısınma zamanı vardır ve hangi vakte rastlayacağı belli değildir. Sulama devri bu zamana denk gelirse buğday kurur.

Buğdayın yetiştirme devri "tagt bolmak" yani düz hâle gelmek vaktine geldiğinde, hepsi eşit olarak büyümeye başlar. Buna bağlı olarak, "tagtım - bagtım" şeklinde bir halk deyimini vardır. Buğdayın ve arpanın başağındaki sık tüylere "gılçık" (kılçık) denir. Türkmenistan'ın batısında "gılçık pıtradı" şeklinde bir deyim vardır. Boğazdan çıkan kılçık yeşil renktedir ve sonradan sararmaya başlar.

Buğdayın verimli olduğu yıllarda sümbüldeki her bölümde 4'e kadar dâne olur. Buna "çarhane" denir. Lebap civarında ise "çardane" deniliyor. Çok verimli geçen yıllarda bu sayının 12'ye kadar çıktığını tecrübeli çiftçiler tespit etmişlerdir.

Verimli topraklarda yetişen buğday, çift başlı (goşabaş) olabiliyor. Bu şekilde oluşan buğdayda iki başak çıkar, ancak başağın yanından çıkan ikinci başak kısa ve küçüktür. Batı Türkmenistan'da, düme (ekildikten sonra sulanamayan) yapılan yerlerde ekilen buğdayda çift baş daha çok görülür.

Buğday ve arpanın olgunlaştıktan sonra orakla biçilmesi gerekir. Uğurlu olduğu kabul edilen günlerin birinde oraklanmaya başlanır. Oraklama işlemi taba tutularak başlanır. Taba: Yer sürmek, buğday ve çöven biçmek, pamuk toplamak için bölünüp alınan küçük kola denir. Kaka, Tecen civarlarında orakçılardan bir çizgiye yaptığı oraklamaya "sürüm sürüm ormak" denir. Marı'da ise "pelme pel (sıra sıra) ormak" deniliyor. Her orakçı yaklaşık iki enlilikteki sırayı biçip, oraklama işlemini sürdürür. Deste düzülene kadar rüzgârdan uçmaması için yığın yapılır. Yedi sekiz tutam bir deste oluyor. Destenin dışı bağlanır. Göklenler'de orak kullanan adamların 3-4 tutamı bir destedir.

Türkmenistan'ın geniş sınırları içerisindeki coğrafi yapının değişik olmasından dolayı, çiftçiliğin de değişik tür ve usulleri ortaya çıkmıştır. Hasat zamanının ve orak kullanmanın da yerine göre farklı adları vardır. Tahtapazar ve Yolöten ilçelerinde "yekeyüz ormak" (orakçının buğdayın başını bir tarafa yatırıp öylece biçmesidir), Balkan vilâyetinde "sıpalı ormak" (kökünden biçmek), "kırkma-baş" (yetişen buğdayı kök başağının alt yanından biçmek) şeklinde halk deyimleri vardır. Bu usule Pendi'de "kelle dörevlep ormak" denir. Tahtabazar civarında bu şekilde biçilen buğday sıkıştırıldıktan sonra bağlanıyormuş.

Yeri - toprağı olmadığı için ekin ekmevenler, yani sadece orak biçen çiftçilere orakçılar deniliyor. Hemen hemen her yerde orakçılar bulunmaktadır. Arkaç civarında, İranlılar da orak biçmeye gelirlermiş. Çoğu yerlerde tohumuna, bazı yerlerde yarı tohumuna, iki hisse tohumuna orakçı tutulmuştur. Serpilen tohumun miktarında anlaşılmazsa, o zaman alınan hasılın altıda, sekizde veya dokuzda biri kadar bir miktar tespit edilmiştir. Mehinli aşiretinde orakçının emeğine karşılık olarak "bir baş" (biçilecek yerin tohumu kadar), "iki baş" (serpilen tohumun iki katı kadar), "bir yarım baş" (serpilen tohumun birbuçuk katı) kadar ölçülerde hak belirlenir. Biçilip desteleme ve hasat edilme işlemlerinde yerde kalan buğday kalıntılarına "orak ucu" denilmiştir.

Orakçılar, ellerine diken batmaması ve olası kötü durumlardan korunmak için sağ ellerinin parmaklarına “Barmaksı” denilen bir eldiven giyerler. Göklenlerde orakçılar eline barmaksıyı giymeden, yumuşak deriden kolluk takarlar. Orakçı bunu parmağından dirseğine kadar geçirir. Böylece giysiler ve el, zarardan korunur. Orakçının biçtiği buğdayı deste ettikten sonra bir tarafa yatırmasına Sarıklarda “desse taşlamak” (deste bırakmak) denilmektedir. Biçilen buğdayın rüzgârdan etkilenmemesi için desteler dikilir ve birbirine yaslanır. Bu konuma “pilte örüm” denir. Biçilen buğdayın baş tarafını harmanın iç tarafına çevirip düzenlemeye Batı Türkmenistan’da “taya etmek” denir. Nohurlarda ise bunun adı, “hammanca etmek”tir. Buğday biçildikten sonra sıkıştırılıp bir araya getirilen birkaç destenin toplamından yığın elde edilir. Kuşların yememesi için de destelerin başakları aşağı doğru çevrilir. Bu işleme, Etrekliler “çommaltma küt” diyorlar. On desteden bir küt meydana geliyor. Kütler çok yatacaksa, “yalgın küt” deniyor. Bu şekilde destelere belli bir düzen veriliyor ve öylece yatırılıyor. Göklenlerde, biçilen üç-dört destenin baş aşağı (gökrek) dik tutulup ya da kuru olması hâlinde sıkıştırılıp bırakılan toprağa “ammara” deniliyor.

Bağlanan desteler deve ya da arabaya yüklenip harmana götürülür. Harmana çekilen desteler yüke çıkarılır. Burada ucu tırnaklı (kancalı) ya da halkalı ipi boylu boyuna yere senip üstüne ekinler koyulup bağlanır. Deveye bağlanacak olan bu yükün yirmi desteden oluşan kısmına “bir yük” deniliyor. Anev’de ekinleri harmana çekme usulüne “şirvana örme” deniyor. Bu usulde taşıyıcının yanından büyük bir ip dolanıyor ve sağ tarafından dört deste, sol tarafından dört deste, önünden ve arkasından dörder deste toplamı on altı dik olarak örülüyor. Onun üstüne de yine eğer sığarsa üç-dört deste daha yükleniyor.

Harmana deste çekmekte kullanılan tekersiz araca “hıza” denir. Sarık ve Salurlar’da “macar” deniliyor. Hızayı hareket ettiren çiftçiye de “macarcı” deniyor. Hızanın altından 4-5 metre uzunluğunda bir dingil geçer. Hıza, bu dingillerin üstünden kaydırılarak hareket ettirilir. Hızanın arka tarafında her dingilin üstünde 1 metreye yakın ağaç çakılır ve 40-50 deste, öktüz koşularak götürülür.

Harmana çekilen buğday destelerini at, eşek, öktüz ile ezmeye (dövmeye) “dövek dövmek”, bu işlemi yapan kişiye de “dövekçi” deniliyor. Lebab’ta buna “hopçu” derler.

Dövülmek için getirilen tarla mahsulüne ve dövüldüğü yere “harman” deniliyor. 14. yüzyıla ait yazılı belgelerden olan Ebu Hayyan’ın sözlüğünde ise “harman” kelimesi geçiyor. Bu söyleyiş Ersarı ağzında da aynıdır.

Çiftçilerin harman için kullanacakları yer önce bel ile bellenip sonra süpürülür ve tarlanın zeminindeki yarıklar kum ile doldurulup, düzenlenir. Sulu yerlerde bazı çiftçilerin harman için belledikleri yerleri çamur ile sıvadıkları görülür.

Harmana getirilip çevresine bırakılan adam boyu yükseklikteki destelere “aylov” denir. Bunun bir söylenişi de “gor”dur. Ortasına da “harman ortası” deniliyor. Aylov bir adam boyu ise buna “bir aylov”, iki adam boyu ise “iki aylov” denir. Aylovlar 3-4 adam boyunca da olabiliyor. Eğer destenin tutarı bir daire teşkil edecek kadar değilse, o zaman çevresinde sadece at dolaştırılıyor. Sürülmek için yığılan harmanın kapladığı yerin üstünden eşek veya öküz yürütüldüğünde, onların yürüdüğü yerin eni ve yolu “ayak” sözü ile anlatılıyor. Sürülmek için biçilip harmana getirilen buğday veya arpanın miktarı tahminen bir ayak, iki ayak... gibi ifadelerle belirlenir.

“Dövek dövme” işini gerçekleştiren hayvanların ayakları altına konulan desteleri ezmelerine “ayak bermek” deniliyor. Bu, Sarıklarda “ayak salmak” şeklinde kullanılıyor. Dövege daha çok üç eşek, üç deve veya üç öküz koşulur. Ortadaki hayvana çok yük düşer, dıştakiler ise çok yorulur. Harmanda 6 ayağa kadar deste dövülür, buna “altı ayaklık çöp” (harman dövme) denir.

Dövekçi hayvanın ayağına nal çakılırsa, buğday daha iyi ezilir. Samana dönüşen sapın üzerinde hayvanı ters istikamette çevirmeye “ayak gaytarmak” denir. Harmanda dövülmüş buğdaya, Mürçeliler, “çöp” diyorlar. Harmanda bir ayak buğdayın ezilmesine Nohurlar’da “çöpi yattı” deniliyor. Son “çöp” de yattıktan sonra yine hayvanın ayağının altına “ayak” veriliyor. Çok büyük miktarlarda ise harman temizlenir. Küçük miktarlarda buna gerek yoktur, buğdayın hepsi bir defada ayaktan geçirilir. Bu işleme “çöpü yatan harman” deniliyor. Lebap ve Pendi ilçelerinde dövme işinin çabucak olabilmesi için öküzler âdeta koşturulur. Bunu sağlamak için de diken kullanılır. Ayrıca da taş yüklenir. Büyük harmanlarda dövek dövülürken öküze takılan ve sürme işine yardım eden ziraat

araca, çiftçilerin dilinde “çarh” denilmektedir. Üzeri köprü gibi yapılan çarh, Marı, Tecen ve Kaka’da kullanılır. Çarhın her tarafına sivri dişler takılır. Bu dişler buğday saplarının dövülmesine yardım eder. Bununla ilgili olarak, “çarh dövmez çarşah döver, at dövmez ayak döver” şeklinde bir deyiş vardır.

Harmana koşulan hayvanların birbirine bağlanmaları için harmanın ortasına bir ağaç çakılır. Bu ağaca “hop ağacı” veya “harman ağacı” denir. Bu ağaca geçirmek için dut ağacından yapılan halkaya “tödek” veya “çommanak” denir. Bu ağaç tandır ateşinde sağlamlaştırılmaktadır. Bu ağaca bağlanan içten ikinci hayvana “düypçi” denilir. Ersarılar ise “kopçu” demektedirler.

Sarıklarda dövülüp ortaya çekilen samana “herpa” veya “gızıl” denir. Dövülme işleminden sonra ortada biriken sapla karışık buğday yabıyla toplanır ve atılır. Harmanın çevresinde çember biçiminde yığılan samana “nerme” denir. Nermenin tozup gitmemesi için etrafına çubuklar dikilir. Nerme atıldıktan sonra savrulan saman ile danenin arasına dikilen ağaç parçalarına “araçekçöp” denilmiştir. Nermeyi içeri veya dışarı almaya “nerme gaytarmak” deniliyor. Henüz elenmemiş buğdaya “gızıl” denir. Eğer iyi dövülmemiş ise bir kez daha öküüz ile sürülür, sonra elenir. Pirinç gibi ekinleri eleme işine “kövzemek” deniyor.

Türkmen oymaklarının çoğunda harman toyu yapılmaktadır. Meselâ: Ali-lilerde harmandan sonra 4-5 adam birleşip harman toyu yaparlar. Tarlaya ekin ekildikten sonra, başka bir yere, başka bir ekin ekilir. Hasattan sonra, bu aynı ekin ekin karıştırılmadan dövülüp alınır. Sonra da bu mahsul, havanın güzel olduğu bir günde, toyda kesilecek koyuna yedirilir.

Göklenlerde harmandaki buğdayın miktarını belirlemeye “peymen çıkmak” deniliyor.

“Helâllik için” yetim çocuklara ve dul kadınlara, onda bir oranında bir pay ayrılır. Batı Türkmenistan’da alınan buğdayda, harman sahibinin ihtiyacı olan akrabalarına ayırdığı bölüme “hüşür” deniliyor. “Cıkır” ile elde edilen buğdayda ise bu miktar yirmide birdir. Çünkü bu yolla elde edilen buğday hem zor, hem de pahalıdır. Mahsulün sadaka (huday yolu) için mollaya (din adamı) verilen kısmına ise halk “hakgulla” demektedir. Dane elendikten sonra halka hâlinde

çevrilir. Mahsul sahibi bir tabağa buğday doldurup halkanın etrafında üç kere dolanır ve buğday dolu tabağı başka bir yere koyar. “Hakgulla” işlemi Göklenlerde biraz değişiktir. Küreęi eline alan çiftçi buğdayın çevresinde, halkanın dört yerinden küreğini daldırır. Her kürek 2 kilo hesap edilir. Böylece toplam 8 kilo pay ayrılır. Hakgulla sözü, “Allah Hakkı” sözünden gelmiş olmalıdır.

Böylece çiftçi çektiği zahmetlerin sonunda, gelecek yılda elde edeceği mahsule kadar ihtiyacı olan buğdayını yetişirmiştir. Daneleri korumak ve saklamak usulleri de çeşitli bölgelerde çeşitli şekillerde yerine getirilmektedir.

AKT. HÜLAGU GÜNEŐ

***Türkçe Adlarımızla
Dünya Pazarlarına
Açılalım.***

TÜRK DİL KURUMU